

■ MEVLÂNÂ'NIN GÖÇ KERVANI: MEVLÂNÂ ÜZERİNDE FERİDÜDDİN ATTÂR ETKİSİ¹

Mevlânâ's Migration Caravan: Effect Of Feridüddin Attâr On Mevlânâ

Yrd. Doç. Dr.

BETÜL SAYLAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Bu makale 22-26 Ağustos 2017 tarihinde Atina'da düzenlenen The Migration Conference'da sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

Öz

Tasavvuf tarihinde birçok sûfinin tecrübe ettiği göç hâdisesi, Mevlânâ'yı da etkilemiştir. Bu çalışmada, “göç” kavramı çerçevesinde Mevlânâ'nın hayatı ele alınmaya ve Belh'ten Konya'ya geliş sürecinde karşılaştığı isimlerden Ferîdüddin Attâr'ın Mevlânâ ve eserleri üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Göç, Ferîdüddin Attâr, Mesnevî.

Abstract

The migration, experienced by many people in the history of Sufism also affected Mevlana. This study, tried to examine the effects of “migration” on Mevlânâ and his Works. Especially, for to identify the effects of Ferîdüddün Attâr which is a name he has come across in his travel from Belh to Konya.

Key Words: Mevlânâ, Migration, Ferîdüddin Attâr, Mesnevî.

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan ve “ekonomik, toplumsal, siyâsî sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi” olarak tanımlanan “göç”, tasavvuf tarihinde de birçok sûfinin tecrübe ettiği bir hâdisedir. Çeşitli sebeplerle buldukları coğrafyalardan başka coğrafyalara göç eden sûfiler, beraberlerinde getirdikleri mânevî eğitim tecrübesini, farklı coğrafyalardaki insanlarla paylaşarak bu manevî mirasın yeryüzüne yayılmasını sağlamışlardır. Bilhassa Moğol istilâsı sebebiyle Anadolu'ya göç etmeyi tercih eden Fahreddin Irâkî (ö.688/1289), Evhadüddian Kirmânî (ö. 635/1238), Muhyiddin Arabî (ö. 638/1240), Necmüddin Dâye (ö. 654/1256), Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1271) gibi Mevlânâ da bir göç kervanı ile doğduğu topraklar olan Belh'ten Anadolu'ya gelmiş, göçü tecrübe eden sûfiler kervanına katılmıştır.

Biz bu çalışmada, Mevlânâ'nın zihin yapısının oluşumunda “göç” faktörünü mercek altına almayı hedefledik. Mevlânâ'nın hayatı ile ilgili bilgilere her biyografide yer verildiği için bu çalışmada Mevlânâ'nın hayatını “göç” kavramı, tecrübe ettiği göç yolculuğunca karşılaştığı isimler, bu isimlerden özellikle Ferîdüddîn Attâr'ın Mevlânâ'nın zihin yapısına etkileri ve Mevlânâ'nın eserlerindeki izleri üzerinden değerlendirmek istedik.

1) Mevlânâ'nın Hayatında Göçün Etkisi

6 Rebiulevvel 604 yani 30 Eylül 1207 tarihinde Belh'te dünyaya gelen Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin babası Bahâeddin Veled'dir. Devrinin önemli ilim adamlarından olan Bahâeddin Veled (ö. 628/1231) “Sultânu'l-Ulemâ” lakabı ile tanınırdı. Aristokrat bir aileden gelen Bahâeddin Veled'in babası Ahmed Hatibî'nin annesi yani Bahâeddin Veled'in büyükannesi (babaannesi) Firdevs Hatun Hanefî fıkıh âlimlerinden Şemsü'l-Eimme lakaplı, *Mebcut* müellifi Ebubekr

Muhammed Serahsî'nin (ö. 483/1090) kızıdır.² Bahâeddin Veled'in annesi de Harzemşahlar hânedânına mensup bir asilzâdedir. Bahâeddin Veled, Necmüddin Kübrâ'nın (ö. 618/1221) tesis ettiği Kübreviyye tarikatına mensup bir Kübrevî dervişidir.³

Bahâeddin Veled ve ailesinin yaşadığı, Mevlânâ'nın dünyaya geldiği Belh şehri ise h. II. asırdan itibaren tasavvuf tarihinin önemli isimlerini yetiştirmiş ilim ve sanat merkezlerinden biridir, aynı zamanda bu coğrafyada felsefeciler ile gelenekçilerin kıyasıya çekiştiği bilinmektedir.⁴

Belh'te yetişen Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled'in gerek Belh'in bu çekişmeli atmosferinden tedirgin olması, gerek Moğol tehlikesinin farkına varması sebebiyle 609/1212 senesinde Belh'ten göç etmeye karar vermiştir.⁵ Nitekim Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled babasını ve dedesini anlattığı eserlerinde, göç kararının sebebi olarak yaşanan fikir ayrılığından ziyade Moğol İstilâsı'nı göstermiştir.⁶ Kaynaklar, Bahâeddin Veled ve beraberindekilerin 300 deve yükü kitap ile yola çıktıklarını, Bahâeddin Veled'e ailesinin, bazı akrabalarının ve talebelerinden 40 kişinin eşlik ettiğini aktarmaktadırlar.⁷ Bazı kaynaklarda ise, kervanın 300 kişiden oluştuğu aktarılmaktadır.⁸

Bu göç kervanı, 610/1212-13 senesi Muharrem ayında, ilk durakları olan Nişabur'da, Mevlânâ'nın zihin yapısını şekillendiren en önemli isimlerden biri olan Ferîdüddin Attar tarafından karşılanmıştır.⁹ Kaynaklarda Ferîdüddin Attâr'ın, bu seyahat esnasında Mevlânâ'ya, düşünce sisteminin temellerini oluşturacak *Esrâr-nâme* isimli eserini hediye ettiği ve Mevlânâ'nın bu eseri daima yanında taşıdığı nakle-

² Bedüzzaman Firuzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, çev.: F. Nafiz Uzluk, MEB, İstanbul, 1997, s. 73.

³ Şefik Can, *Mevlânâ (Hayatı-Fikirleri-Eserleri)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 31.

⁴ Osman Nuri Küçük, *Fihî Mâ-Fih Ekseninde Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*, Rûmî Yayınları, İstanbul, 2006, s. 12-13; 18-19.

⁵ Annemarie Schummel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, çev.: Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s. 10.

⁶ Sultan Veled, *İbtidânâme*, haz.: Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 251.

⁷ Eflâki, *Menâkıb*, s. 72.

⁸ Sipehsâlâr Mecmüddin Ferîdun, *Risâle-i Sipehsâlâr-Hz. Mevlânâ'nın Menkıbeleri*, trc.: Ahmed Avni Konuk, Rumi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 38.

⁹ Sahîh Ahmed Dede, *Mecmûatü't-Tevârihi'l-Mevleviyye*, haz.: Cem Zorlu, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 136.

dilmektedir. Feridüddin Attâr, Mevlânâ hakkında babası Bahâeddin Veled'e övgü dolu sözler söylemiştir.¹⁰

İlk durak olan Nişabur'dan sonra Bağdat'a devam eden, Bağdat'ta 3 gün konaklayan ve Şihâbüddin Sühreverdî'nin misafiri olan kervan, Hac vazifelerini yerine getirmek için Hicaz'a doğru yol almıştır.¹¹

Hac dönüşü Kudüs, Şam, Haleb üzerinden Erzincan'a ulaşan Bahâeddin Veled ve beraberindekiler, bir müddet (4 yıl kendilerine tahsis edilen medresede hizmet etmişlerdir)¹² burada konakladıktan sonra, Sivas-Kayseri-Niğde yoluyla 618/1222 senesinde Lârende-Karaman'a ulaşmışlardır. Her konakladıkları yerde olduğu gibi Lârende'de büyük bir ilgi ile karşılanan Bahâeddin Veled için Lârende'de bir medrese inşâ edilerek tahsis edilmiştir. Buraya yerleşen ve talebe yetiştirmeye başlayan Bahâeddin Veled ve beraberindekiler Lârende-Karaman'a gelişlerinden 7 sene sonra, 626/1229 yılında Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykûbâd'ın daveti ile Konya'ya gelmişlerdir.¹³

Konya'ya ulaştıktan sonra, Bahâeddin Veled için Altunapa Medresesi tahsis edilmiştir. Konya'ya geldikten sonra 2 yıl Altunapa Medresesi'nde hizmet eden Bahâeddin Veled 628/1231 tarihinde vefat etmiştir. Konya'da çok sevilen, Konya halkına tesir eden ve ardında büyük bir talebe topluluğu bırakan Bahâeddin Veled'in *Maarif* isimli bir eseri bulunmaktaysa da en önemli eserinin oğlu Mevlânâ olduğunu söylemek mümkündür.¹⁴

Bahâeddin Veled ve beraberindekilerin Konya'ya gelişlerinde, Mevlânâ 22 yaşında bulunmaktadır. Bu göç kervanı Belh'ten yola çıktığında 5-6 yaşlarında bulunan Mevlânâ bu seyahat esnasında hem eğitimini babasının tedrisinde devam ettirmiş hem de seyahat süresinde karşılaştığı önemli isimlerden ve eserlerinden etkilenerek zihin yapısını şekillendirmiştir.

Mevlânâ'nın 20'li yaşlarında geldiği ve hayatının önemli bir bölümünü geçirdiği ve hizmet ettiği XIII. yy. Anadolu'sunu sosyal-siyâsî şartları çerçevesinde incelediğimizde, Anadolu Selçuklu sultanları-

¹⁰ Firuzanfer, *Mevlânâ*, s. 97.

¹¹ Firuzanfer, *Mevlânâ*, s. 104.

¹² Eflâkî, *Menâkıb*, s. 81; Sahîh Ahmed Dede, *Mecmûa*, s. 142.

¹³ Eflâkî, *Menâkıb*, s. 81-83.

¹⁴ Can, *Mevlânâ*, s. 41-42.

nın mutasavvıflara özel bir hürmet gösterdiği bilinmektedir. Bilhas-
sa Alâeddin Keykubad dönemindeki huzur, güven ve istikrâr orta-
mı, dünya coğrafyasının yaşadığı Moğol İstilâsı, Haçlı Seferleri gibi
hâdiseler karşısında, birçok sufi, âlim, şâir için Anadolu topraklarını
son derece câzip kılmıştır.¹⁵

Anadolu topraklarındaki o dönemdeki tasavvufî hareketlerin hiçbi-
rinin, orada ortaya çıkmış akımlar olmayıp farklı coğrafyalardan, muh-
telif vesilelerle Anadolu'ya gelmiş olduklarını söyleyebiliriz. Bu dönem
tasavvuf akımlarının üç ana çıkış noktası bulunmaktadır. Bu akımlar
vahdet-i vücûd düşüncesini temsil eden ve tasavvufun güzel ahlâk ile
ahlâklanmak temel ilkesine bağlı bulunan Mağribli (Endülüs ve Ku-
zey Afrika) sûfîler; Orta Doğu'dan (Mısır, Suriye, Irak/zühdcü) gelen
ve birbirinden farklı karakterdeki tasavvufî akımlar (Sühreverdîlik/
sünnî-zâhid; Vefâilik ve Kalenderîlik); Orta Asya ve İran (Horasan ve
Azerbaycan) coğrafyasından gelen sûfîler (Kübrevîlik/sünnî; Yesevîlik
ve Haydarîlik) etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu grupların bir kısmı bu
karakterleriyle paralel olarak olabildiğince Ehl-i Sünnet çerçevesini
korumaya özen gösterirken, bir kısmı bu konuda kendisini daha ser-
best görmekte, bir kısmı elit tabakaya yönelik akımlar oldukları halde
diğer bir kısmı daha ziyade halk tabakalarıyla bütünleşmekteydi.¹⁶

Mevlânâ'nın düşünce yapısını tanımlarken, yaşadığı dönem ve
coğrafyanın şartlarını göz önünde bulundurmamak yerinde olacaktır.
Mevlânâ'nın düşüncelerini, İslâm dünyasının değişik bölgelerine ait
tasavvufî eğilimlerin etkilerine açık ve onların bir sentezi imiş gibi
görmek mümkün olmakla birlikte, Mevlânâ'da Anadolu-Türk unsur-
larının hâkim motiflerini görmemek mümkün değildir. Mevlânâ'nın
doğduğu coğrafya, yaşadığı dönem, tecrübe ettiği göç seyahati, kar-
şılaştığı ve etkilendiği isimler göz önünde bulundurulduğunda, dü-
şünce yapısını Orta Asya ve İran Edebiyatı üzerine temellendirdiğini
söyleyebiliriz. Tecrübe ettiği göç süresince, İslâm dünyasının çeşitli
coğrafyalarında, Bağdat, Hicaz, Kudüs, Şam, Halep'de konaklaması;
Anadolu'da Konya'ya gidiş güzergâhında misafir oldukları şehirlerde

¹⁵ Sâfi Arpağuş, *Mevlânâ ve İslâm*, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 25.

¹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Tasavvuf Akımları ve Mevlânâ", *Türk Sûfiliğine Bakışlar*, İletişim
Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 89-90.

edindiği tecrübeler, geniş bir kültür yelpazesi ile Konya'ya gelerek, İslâm dinini yorumlamasına temel teşkil etmiştir.¹⁷ Bu ictimâî şartları hâiz olan Anadolu toprakları bir yandan da Moğol İstilası'nın ve Haçlı Seferleri'nin meydana getirdiği korku ve güvensizliğin hüküm sürdüğü, insanların psikolojik bir çöküntü içerisinde oldukları bir dönem yaşamaktadır. Bu dönemde Mevlânâ insanların ihtiyaç duydukları manevî birlik ve dinginlik ihtiyaçlarına cevap vermiştir.¹⁸

Otoriter bir aile düzeni içerisinde yetiştiğini söylemenin mümkün olduğu Mevlânâ'nın hayatında yaşamış olduğu göç hadisesinin büyük etkisi olmuştur. Nitekim henüz ergenlik dönemini yaşayan bir delikanlı olan Celâleddin gördüklerinden en kolay yararlanabileceği bir dönemde olduğundan ve babasının konumu sebebiyle dönemin önde gelen manevî liderleri ile görüşme ayrıcalığına sahip bulunmasından ötürü, göç yolculuğu Mevlânâ için önemli bir tecrübe olmuştur.¹⁹

Mevlânâ'nın göç kervanının ilk durağı olan Nişabur'da kendilerini karşılayan Ferîdüddin Attâr'ın Mevlânâ'nın hayatında önemli bir yeri vardır. Mevlânâ, Attâr'dan bahsederken, “Attâr'ın sözleriyle meşgul olan, Hakîm Senâî'nin sözlerinden yararlanır ve onun sözlerinin surlarını anlar. Senâî'nin sözlerini tam bir ciddiyetle okuyanlar da bizim sözlerimizin nurunun sırrına vâkıf olurlar”²⁰ diyerek Ferîdüddin Attâr'ın kendisi için önemine işaret etmiştir.

Ancak Mevlânâ'nın zihin yapısını Ferîdüddin Attâr ile sınırlamak yanlış olur. *Mesnevî*'nin ve Mevlânâ'nın zihin yapısının kaynakları arasında hiç şüphesiz Necmüddîn Kübrâ; Ferîdüddin Attâr'ın eserlerinin en önemli kaynağı olan Hakîm Senâî; ve Şems-i Tebrizî'nin de rolü olduğunu söylemek gerekir. Fakat Hakîm Senâyî'nin (ö. 526/1131) hem Mevlânâ'dan yaklaşık bir buçuk asır önce yaşamış olması ve hayatının bir bölümünü Belh'te sonra da Gazne'de geçirmiş olması, yani aynı coğrafyaya ait bir isim olması; diğer isimlerin de farklı şekillerde Mevlânâ ile bir araya gelmeleri ya da bir araya gelememiş olma-

¹⁷ Celalettin Çelik, “Mevlânâ'nın Fikirlerinin Türklerin Dinî Hayatına Etkileri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 12, 2002, s. 31.

¹⁸ Çelik, “Mevlânâ'nın Fikirleri”, s. 29-30.

¹⁹ Reza Arasteh, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi: Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, haz.: Bekir Demirkol-İbrahim Özdemir, Kitâbiyat, Ankara, 2000, s. 37.

²⁰ Eflâkî, *Menâkıb*, s. 214; 369.

ları sebebiyle bu çalışmanın konusunu Mevlânâ'nın yaşamış olduğu göç tecrübesinin etkileri ve bu yolculukta karşılaştığı isimlerden olan Ferîdüddin Attâr ile sınırlandırmayı hedefledik. Esasen Hakîm Senâî, tasavvufî düşünceyi mesnevî, gazel, rubâî ve mazmunlar yoluyla aktarmanın ilk örneklerini vermiş olması sebebiyle, Ferîdüddin Attâr'ın da rehberlerindedir diyebiliriz.²¹

Mevlânâ'nın kendisini tanıtırken; “*Ben yaşadığım sürece Kur’ân’ın hizmetkârıyım, Muhammed Muhtâr’ın yolunun toprağıyım. Kim benim sözlerimden bunun dışında bir şey naklederse, ben bu sözden de onu söyleyenden de şikâyetçiyim*”²² demesini gözönünde bulundurarak, onun eser ve fikirlerinin temelini Kur’ân, Sünnet, Hanefî akâidi ve Mâturidî itikâdının oluşturduğunu unutmamak gerekir.²³ Konya’ya ulaştıktan ve babası Bahâeddin Veled vefat ettikten sonra Mevlânâ bir süre Haleb ve Şam’a gitmiş ve Halep Halâviye Medresesi’nde 2 yıl Kemâleddin İbnü’l-Adîm’den fıkıh²⁴, Şam Makdîsiye Medresesi’nde fıkıh usulü tahsil etmiştir.²⁵ Tasavvufî neşvesinin ise, babası Bahâeddin Muhammed’in bir Kübrevî şeyhi olması, Mevlânâ’yı da bu doğrultuda eğitmesi, ayrıca Bahâeddin Veled’in vefatından sonra Mevlânâ'nın terbiyesini talebelerinden Kübrevî şeyhi Seyyid Burhâneddin Muhakkık Tirmizî’ye tevdi etmesi sebebiyle Kübreviyye tarikatı ve Ahmed Gazâlî’nin temsilcisi, Hakîm Senâî, Ferîdüddin Attâr gibi isimlerin takipçisi olduğu ilâhî aşk üzerine temellendiğini söylemek mümkündür.²⁶

2) Mevlânâ Üzerinde Ferîdüddin Attâr Etkisi

a) Ferîdüddin Attâr Hayatı ve Eserleri:

Asıl adı Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm Nisâbüri olan Ferîdüddin Attâr, Horasan Selçukluları'nın son za-

²¹ Saime İnal Savi, “Senâî”, *DİA*, c. XXXVI, s. 502-503.

²² Mevlânâ, *Rubâiler*, haz.: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, 1982, s. 152.

²³ Mehmet Necmeddin Bardakçı, “Mevlânâ'nın Tasavvufî Düşüncesinin Kaynakları”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 8, sayı: 19, s. 55.

²⁴ Eflâkî, *Menâkıb*, s. 119.

²⁵ Eflâkî, *Menâkıb*, s. 122.

²⁶ Arpağuş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 50-62; 223.

manlarında, büyük bir ihtimalle 537-540 (1142-1145) yılları arasında Nişâbur/Kedken'de dünyaya gelmiştir. Eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için "Attâr" lakabını almış ve bu lakapla meşhur olmuştur. Eserlerinden, gençliğinde bir taraftan attarlıkla uğraştığı, diğer taraftan da ilim tahsil ettiği, tasavvufî bilgiler edindiği ve çeşitli şeyhlere hizmet ettiği, peygamberler ve velîler hakkında birçok kitap okuduğu ve otuz dokuz yıl müddetle tasavvufla ilgili şiir ve hikâyeleri toplamaya devam ettiği, anne ve babasını gençliğinde kaybettiği, otuz iki yaşındaki bir oğlunu kaybettiği -dolayısıyla evlenmiş olduğu- anlaşılmaktadır. Kaynakların verdiği bilgilerden ve bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre Attâr küçük yaştan itibaren ve özellikle kendisini tasavvufa verdikten sonra birçok seyahatlerde bulunmuştur. Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan'a yaptığı bu seyahatlerden sonra Nişâbur'a döndüğünü ve orada inzivaya çekildiğini söyleyebiliriz. Uzun yıllar devam eden bu inziva hayatı sonunda oldukça ileri bir yaşta iken Moğollar tarafından Nişabur'da şehit edilmiştir (ö. 618/1221).²⁷

Ferîdüddin Attâr'ın eserleri: *Îlâhînâme*, *Esrârânâme*, *Mantıku't-Tayr*, *Musîbetnâme*, *Hüsrevnâme*, *Muhtarnâme*, *Divân* ve *Tezkiretü'l-Evliyâ*'dır. Bunlar dışında Ferîdüddin Attâr'a nispet edilen ancak ona âid olmayan eserler de bulunmaktadır.²⁸

b) Ferîdüddîn Attâr'ın Tasavvufî Görüşleri:

Attâr'ın tasavvuf terbiyesini kimden aldığı, kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Ferîdüddin Attâr tasavvufî düşüncelerini Hallâc-ı Mansûr'un fikirleri üzerine temellendirmiştir. Nitekim Mevlânâ'nın Ferîdüddin Attâr için, "*Hallâc'ın ruhu, Attâr'da tecelli etmiştir*"²⁹ demesi, Ferîdüddin Attâr'ın tasavvufî düşüncesini şekillendirmede Hallâc-ı Mansûr'un katkısına ve Attâr'ın "üveysî"liğine işaret etmektedir. Nitekim Attâr'ın herkesçe malum şeyhleri olmadığı gibi, talebeleri ve

²⁷ Nazîf Şahinoğlu, "Ferîdüddin Attâr", *DİA*, c. IV, s. 95.

²⁸ Şahinoğlu, "Attâr", *DİA*, c. IV, s. 95-98.

²⁹ Eflâkî, *Menâkıb*, s. 444; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, çev.: Lâmiî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ, Marifet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 668-669.

müridlerine de kaynaklarda rastlamak mümkün değildir. Kendilerini Attâr'ın talebesi, müridi olarak tanıtan sufilere rastlamayıpımız, Attâr'ın anlaşıldığı anlamda bir tarikat/şeyh bağlantısının olmadığına ve kendisinin de bizzat şeyh olup mürid yetiştirmedeğini gösterir.³⁰ Bununla birlikte, Attâr, menkıbelerine yer verdiği ve eserlerinde zaman zaman hikâye kahramanı olarak aktardığı³¹ Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'a (ö. 440/1049) mânen intisap ettiğini, sahip olduğu her devleti onun ruhâniyetinden aldığı, kendisini terbiye eden kişinin bu zat olduğunu söyler ve kendisini "Üveysî" olarak tanıtır.³²

Kısaca söylemek gerekirse, özellikle Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'indeki; "Ona yüz döndüren can, Bâyezid'in huylarıyla huylanır; yahut yüzünü Senâyî'ye çevirir, parlatır; yahut da Attâr'a kokular verir"³³ beyiti, Attâr'ın tasavvufî düşüncesinin, Hallâc-ı Mansûr'un, Bâyezid-i Bistâmî'nin, Hakîm Senâyî'nin tasavvufunun devamı ve olgunlaşmış şekli olduğuna işaret etmektedir.³⁴ Bilhassa vahdet-i vücûd düşüncesinin açık bir şekilde ifade edilmediği dönemden, vahdet-i vücûd düşüncesinin şekillendiği döneme geçişte önemli bir basamaktır.³⁵

Mantıku't-Tayr, Ferîdüddin Attâr'ın bilhassa vahdet-i vücûd düşüncesi çerçevesinde kaleme aldığı eseridir. Bu eserde belirtildiği gibi sâlik, ilâhî cevheri kendinde bütünüyle hissetmek için, her türlü zahmet ve ıstıraba tahammülü olan bir aşk ile uzun bir yol takip eder. Bütün kâinatı yani felâket ve engellerle dolu yedi vadiyi dolaştıktan sonra nihayet aradığını kendinde bulur ve kendisi de tamamen aradığı şey olur. Diğer bir deyişle, mâşukun âşıktan başka bir şey olmadığını görür ve Allah'ta yok olup O'nu kendinde bulur ve böylece,

³⁰ Süleyman Uludağ, "Giriş", *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz.: Süleyman Uludağ, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2002, c. I, s. 13.

³¹ Abdülbâki Gölpinarlı, bilhassa *Mantıku't-Tayr* eserinde "Şeyh-i Mihne" ya da "Mihne Şeyhi" isimli kahramanın Ebû Saîd Ebû'l-Hayr olduğunu tesbit ettiğini belirtmiştir. *İlâhînâme* ve *Mantıku't-Tayr*'da Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'a ait hikâyelere yer verilmektedir. (Ferîdüddin Attâr, *Mantıku't-Tayr*, c. II, s. 22; 106; 213; 216; Ferîdüddin Attâr, *İlâhînâme*, haz.: Abdülbâki Gölpinarlı, MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s. 172; Abdülbâki Gölpinarlı, "Açıklama", *Mantıku't-Tayr*, c. II, s. 221-222, dipnot: 4).

³² Şahinoğlu, "Attâr", c. IV, s. 95.

³³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, haz.: Abdülbâki Gölpinarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1992, c. I, s. 44.

³⁴ Uludağ, "Giriş", s. 18; Mustafa Aşkar, "Ferîdüddin Attâr'ın Tasavvuf Anlayışı", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bıçkek, 2012, sayı: 13-14, s. 8.

³⁵ Uludağ, "Giriş", s. 17-18.

fenâfillâha ererek “Nefsini bilen rabbini bilir” sözünün sırrı zâhir olur. Onun düşüncesinde Hak'ta yok olanlar için gerçekte ölüm mevcut değildir. Çünkü Hak'ta yok olmak onları bekâ makâmına ulaştırır.³⁶

Vahdet-i vücûd temelli bir düşünceyi benimsemiş ve geliştirmiş olmakla beraber, eserlerinden yola çıkarak Attâr'ın tasavvufî düşünceleri hakkında şunları söylemek mümkündür:

Ferîdüddin Attâr, eserlerinin önemli bir kısmında câhil, mutaassıb, mukallid ve çiğ tabiatlı insanlara, bu insanların içlerine düştükleri çelişkili ve zor durumlara dikkat çekerek, onlarla nükteli ifadelerle alay etmiştir. Zâlim ve zorbalara karşısında, mazlum ve mağdurların yanında bir tavır sergilemiştir. Gösterişçi dindar bir tavır sergileyenlere karşı günahkâr olmayı tercih etmiştir. İnsana insan olduğu için değer verdiğini ve insana duyduğu sevgi ve saygıyı eserlerinde açık bir dille dile getirmekle birlikte, insanları birbirlerine düşman eden fırkacılık ve hizipçilikten nefret ettiğini de yine eserlerinde dile getirmesinden anlayabiliriz.³⁷ Attâr'ı şekillendiren bu tasavvuf geleneğinin neredeyse hiç değişmeksizin Mevlânâ'yı da şekillendirdiğini söyleyebiliriz.

c) Mevlânâ ve Ferîdüddin Attâr:

Mevlânâ'nın Ferîdüddin Attâr ile Belh'ten yola çıktıktan sonra Nişabur'da karşılaşmış olması ve Attâr'ın Mevlânâ'ya eseri *Esrâr-nâme*'yi hediye etmesi Mevlânâ'nın hayatındaki dönüm noktalarından sayılabilir. Mevlânâ'nın bir sohbeti esnasında Attâr'ın bir sözünü kullanmasını “*Bu Attâr'ın sözüdür*” ifadesiyle eleştiren bir kişiye Mevlânâ; “*O hâlde ben kimim?*” diyerek Ferîdüddin Attâr'ın takipçisi olduğunu ifade etmiştir.³⁸ Mevlânâ, Attâr'dan bahsederken, “*Attâr'ın sözleriyle meşgul olan, Hakîm Senâî'nin sözlerinden yararlanır ve onun sözlerinin sırlarını anlar. Senâî'nin sözlerini tam bir ciddiyetle okuyanlar da bizim sözlerimizin nurunun sırrına vâkıf olurlar*”³⁹ demek sûretiyle Ferîdüddin Attâr'ın kendisi için önemine vurgu yapmıştır.⁴⁰

³⁶ Şahinoğlu, “Attâr”, c. IV, s. 96.

³⁷ Uludağ, “Giriş”, s. 18.

³⁸ Eflâki, *Menâkıb*, s. 364.

³⁹ Eflâki, *Menâkıb*, s. 214; 369.

⁴⁰ Bu noktada Abdülbâki Gölpinarlı, Abdurrahman Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ünde

Şârihler Mevlânâ'nın, *Mesnevî*'sinde kullandığı “Şeyh-i Dîn” ifadesi ile Ferîdüddin Attâr'ı kastettiğine işaret etmişlerdir.⁴¹

d) *Mesnevî*'de Ferîdüddin Attâr:

Mesnevî'nin kaleme alınış sebeplerinden biri de Mevlânâ'nın müridlerinin O'ndan Hakîm Senâî'nin *İlâhînâme*'si ve Ferîdüddin Attâr'ın *Mantuku't-Tayr*'ı tarzı ve vezninde bir eser yazmasını talep etmeleridir.⁴² Mevlânâ'nın müridlerini bu eserler ile ilgilenmeye sevk eden sebep ise, onun öğüt ve vaazlarında bu eser ve şahıslara yer vermiş olmasıdır.⁴³ Esasen, *Mesnevî* incelendiğinde ya da genel olarak Mevlânâ'nın üslubu gözden geçirildiğinde, Mevlânâ'da Ferîdüddin Attâr etkisini gözlemlemek mümkündür. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de Ferîdüddin Attâr'ın eserlerindeki bazı hikâyelere, Ferîdüddin Attâr'ın bazı şiirlerine yer vermiş olması, üslubunun teklifsizliği, beyitlerin akıcılığı, Attâr-Mevlânâ ilişkisini doğrulamaktadır.⁴⁴ Ancak Abdülbâki Gölpinarlı, Attâr ile Mevlânâ arasında dil benzerliği bulunmakla birlikte, tahkiye tarzlarının farklı olduğunu belirtir. Gölpinarlı, Attâr'ın naklettiği hikâyelerin fıkra mâhiyetinde olduğunu, hikâyeden hikâyeye geçişin bulunmadığını ve hikâyeler içerisinde dinî meselelere direk temasın yer almadığını söyler. Oysa Mevlânâ'da, küçük fıkralar hikâyeye formuna bürünmekte ve fıkralar hikâyeleri, hikâyeler

Mevlânâ'ya ait olduğunu belirttiği, “Attâr ruh idi, Senâyî de onun iki gözü, biz ise Senâyî ve Attâr'dan sonra geldik” beyitinin Mevlânâ'nın *Divân-ı Kebîr*'inde değil, Sultan Veled'in *Divân*'ında, şu meâlde yer aldığı ifade eder: “Attâr, gönlün canıydı; Senâyî iki gözü. Biz ise Senâyî ve Attâr'ın kiblesi olarak geldik.” (*Divân-ı Sultan Veled*, haz.: Feridun Nâfiz Uzluç, İstanbul, 1358, s. 277; Abdülbâki Gölpinarlı, “Önsöz”, *İlâhînâme*, s. IX-X; Abdurrahman Câmî, *Nefhâtü'l-Üns*, s. 669) Aynı şekilde, Mevlânâ'ya ait olduğu belirtilen “Ben Anadolu'nun dilinden şeker döken mollasıyım. Fakat söz söylemede Attâr'ın kölesiyim” ve “Ey dost! Gerçekte söylediğim o şey, Attâr'ın söylediğinden başkası değildir” beyitleri de Mevlânâ'nın eserlerinde tarafımızdan tesbit edilememiştir. (Gönül Ayan, “Attâr, Esrârname'si ve Mevlânâ”, *Selçuk Üniversitesi II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi Tebliğler Kitabı*, Konya, 1990, s. 19).

⁴¹ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz.: Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı, Kitabevi, İstanbul, 2006, c. II, s. 395; *Feridun Nâfiz Uzluç'a Gönderilen Mevlevî Mektupları*, haz.: Yakup Şafak-Yusuf Öz, Tekin Kitabevi, Konya, 2007, s. 166.

⁴² Eflâkî, *Menâkıb*, s. 556; Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî*, c. I, s. 65, 87.

⁴³ Osman Nuri Küçük, “Mevlânâ'nın Üslup, Tasavvufî Fikir ve Meşrep Kaynaklarından Senâî”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi-Mevlânâ Özel Sayısı*, Ankara, 2005, sayı: XIV, s. 456.

⁴⁴ Ayan, “Attâr”, 199; Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 222.

fıkraları çağrıştırmakta, aralarda Mevlânâ ictihâdlarda bulunarak, çeşitli dinî meselelere temas edip hüküm vermektedir.⁴⁵

Mesnevî'deki hikâyelerin hepsinin Mevlânâ tarafından kurgulanmış olması düşünülemez. Esasen, Mevlânâ da, *Mesnevî*'nin I. cildindeki "Tavşanın Arslanı Aldatması Hikâyesi"ni *Kelîle ve Dimne*'den aldığını ifade etmektedir.⁴⁶ Bunun gibi "Padişah-Câriye Hikâyesi"nde de İbn Sînâ'nın *Kānûn fi't-Tıb* eserinde yer alan bir tedavi yöntemi yer almaktadır.⁴⁷ Bunlarla birlikte, Mevlânâ'yı besleyen en önemli kaynaklardan birisi de Ferîdüddin Attâr'dır. Nitekim her iki ismin eserleri incelendiğinde Mevlânâ'nın eserlerinde Ferîdüddin Attâr'ın eserlerinden doğrudan ya da dolaylı benzerlikler tesbit etmek mümkündür.

Mesnevî'nin I. cildi 956-970. beyitleri arasında anlatılan, takdir-i ilâhîden kaçmanın mümkün olmadığını anlatan, Azrail'i gördüğü için Süleyman Peygamber'den kendisini Hindistan'a göndermesini isteyen adamın hikâyesi, Ferîdüddin Attâr'ın *İlâhînâme* eserinde yer almaktadır.⁴⁸

Mesnevî'nin I. cildinde, 1547-1912. beyitler arasında yer alan, Hz. Peygamber'in "Ölmeden önce ölünüz" hadisine işaret eden, ten kafesinden kurtulmak için dünyevî bağlardan kurtulmayı öğütleyen, bir tâcirin ticâret için Hindistan'a gitmesi ve kafesteki papağanının, tâcirle Hindistan papağanlarına haber yollaması hikâyesi, Ferîdüddin Attâr'ın *Esrârname*'sindeki XXXIII. hikâyedir.⁴⁹

Mesnevî'nin II. cildi, 141-150. ve 457-475. beyitler arasındaki Hz. İâ'sânın yol arkadaşının Hz. İâ'dan kemikleri diriltmesini istemesi ve Hz. İâ'nın İsm-i A'zam okuyarak dirilttiği kemiklerden bir siyah aslanın vücûda gelerek, Hz. İâ'nın yol arkadaşı olan kişiyi bir pençede öldürmesinin anlatıldığı hikâye de, *İlâhînâme*'nin 1995-2010. beyitleri arasında yer almaktadır.⁵⁰

⁴⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, "Giriş", *İlâhînâme*, s. XI.

⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Veled Çelebi İzbudak, MEB Yayınları, c. I, s. 71; Mevlânâ'nın *Kelîle ve Dimne*'den yaptığı diğer alıntılar için bkz.: Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 223, dipnot: 697.

⁴⁷ Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 222-223.

⁴⁸ Attâr, *İlâhînâme*, s. 138-139; Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2002, c. I-II, s. 76-77

⁴⁹ Ferîdüddin Attâr, *Esrârname*, haz.: Mehmet Kanar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 124-125; Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, c. I-II, s. 111-115.

⁵⁰ Attâr, *İlâhînâme*, s. 156; Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, c. I-II, s. 269-270.

Mesnevî'nin II. cildi, 1510-1535. beyitler arasında anlatılan, Mevlânâ'nın "sabır" konusundan bahsettiği Köle Lokman ile Lokman'ı çok seven efendisinin hikâyesi, *Mantıku't-Tayr*'ın II. cildinde 2645-2658. beyitleri arasında yer almaktadır.⁵¹

Mesnevî'nin V. cildi, 2855-2870. beyitleri arasındaki, Mevlânâ'nın "nefs" kavramını açıkladığı, nefsin doymazlığını ve gelecek kaygısını "öküz" metaforu ile anlattığı "Büyük Bir Adada Yaşayan Doymaz Öküz"ün hikâyesi de *İlâhînâme*'de XIX. makalede yer almaktadır.⁵²

Mesnevî'nin VI. cildi, 1383-1405. beyitleri arasında geçen, cismânî yokluğun ümitsizlik ve korkuya yol açmaması gerektiğinin anlatıldığı "Sultan Mahmud ve Gulâm Hindû'nun Hikâyesi", Ferîdüddin Attâr'ın tasavvufî görüşlerinin aktarıldığı eser olan *Musîbetnâme*'de geçmekteğini Mevlânâ haber vermektedir.⁵³

Ferîdüddin Attâr'ın *İlâhînâme*'sindeki bazı hikâyelerin de *Mesnevî*'de birebir yer alması bile Mevlânâ'ya ilham verdiğini söyleyebiliriz.

Mesela, *Mesnevî*'deki, "Bir Şehzâde ile Kâbilli Büyücü Kadının Hikâyesi"nde, "dünya'nın "büyücü kadın"a benzetilmesi⁵⁴ ile *İlâhînâme*'de "İsâ ile Dünyanın Konuşması" bölümündeki "kocakarı" metaforu benzerlik göstermektedir.⁵⁵

Ayrıca *İlâhînâme*'deki Ebû Bekir Vâsıtî'ye ait hikâye, *Mesnevî*'de "Kendini Deli Gösteren Büyük Zât"ın hikâyesine kaynak teşkil etmiştir.⁵⁶

Yine *İlâhînâme*'deki Ebû Leys Bûsencî'ye ait hikâye, *Mesnevî*'nin iki hikâyesinin temelini oluşturur. Ebû Leys Bûsencî ile ilgili *İlâhînâme*'de anlatılan hikâyeye göre, Ebû Leys Bûsencî yolda yürür iken kafasına bir tokat atana adama, yoldan geçen bir diğer kişi Ebû Leys Bûsencî'nin üstünlüklerini saymaya başlar. Bunun üzerine pişman olup özür dileyen adama Ebû Leys Bûsencî şöyle cevap verir; "Aldırma bu işe a

⁵¹ Ferîdüddin Attâr, *Mantıku't-Tayr*, haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yayınları, İstanbul, 1990, c. II, s. 20-21; Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, c. I-II, s. 379-380.

⁵² Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, c. V-VI, s. 232; Gölpınarlı, "Giriş", s. X.

⁵³ Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, c. V-VI, s. 446-447.

⁵⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Veled Çelebi İzbudak, c. IV, s. 255.

⁵⁵ Attâr, *İlâhînâme*, s. 125.

⁵⁶ *Mesnevî*'de yer alan hikâye ile *İlâhînâme*'deki hikâyenin ortak noktası, her iki hikâyede de kendini deli göstermek suretiyle özgürlüğüne kavuştuğunu, prangalarından kurtulduğunu söyleyen karakterdir. Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, c. I-II, s. 436; Attâr, *İlâhînâme*, s. 206.

çavuş! Bunu senden görseydim kötü bir şeydi ama o Hak'tan geldi. Ondan gelende kötülük olmaz.”⁵⁷

Bu hikâye *Mesnevî*'deki iki hikâyeye temel teşkil etmiştir. Birinci hikâyede, Zeyd'e sebepsizce bir tokat vuran kişi, kızgınlıkla kendisine saldıran Zeyd'e “Söyle bakalım, senin ensene vurduğumda çıkan ses, senin ensenden mi, benim elimden mi gelmiştir” diye sorar.⁵⁸

Mesnevî'deki “Hasta Adam, Sûfî ve Kadı” hikâyesinde ise, *Îlâhînâme*'deki olay örgüsü şöyle yer bulur: İyileşme ümidi kalmayan bir hastaya hekim, gönlünün istediğini yapmasını tavsiye eder. Irmak kenarında gezen hasta adam, dere kenarında oturmuş bir sûfinin ensesine kuvvetlice bir tokat vurur. Bu tokadın karşılığını vermek isteyen sûfî ise içinden şöyle düşünür; “Bir sille için kasası için başımı belâya sokmam doğru değil. Ben tevekkül ve teslimiyet hırkasını giymişim. O hırka bana sille yemeği kolaylaştırıyor.”⁵⁹

Îlâhînâme'de Ebû Bekr eş-Şiblî ile ilgili anlatılan bir menkıbenin *Mesnevî*'de Zünnûn Mısıri⁶⁰ üzerinden aktarılması ve *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da yer alan Ahmed b. Hadraveyh'e (ö. 240/855) ait menkıbenin⁶¹ Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde bir hikâye olarak yer alması⁶², *Mesnevî*'nin kaynaklarından birinin Ferîdüddin Attâr olduğuna işaret eder.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde Attâr'a ait sözlere yer verdiğini ve şerhettiğini de görmek mümkündür. Nitekim *Mesnevî*'nin I. cildinin 1603-1615. beyitleri arasında, Ferîdüddin Attâr'a ait “Sen nefis sahibisin, ey gâfil! Riyâzatla kendini erit, Hak yolunda uğraş, için için yanarak, yüreğinden kanlar akıtarak savaş. Fakat ermişlerin hâlini kendine kıyâs etme. Çünkü bir velî, zehir de yese, o zehir ona bal olur”⁶³ ifâdesini şöyle şerh edilmiştir:

Gönül sahibi olan kişi, en öldürücü zehri de yese, o zehir ona ziyan vermez. Çünkü o sağlığa, esenliğe kavuşmuştur. Perhizden (riyâzet) kur-

⁵⁷ Attâr, *Îlâhînâme*, s. 229.

⁵⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, c. III-IV, s. 110.

⁵⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, c. V-VI, s. 432-433.

⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can c. II, s. 110-111; Attâr, *Îlâhînâme*, s. 190.

⁶¹ Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz.: Süleyman Uludağ, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2001, c. I, s. 344-345.

⁶² Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, c. V-VI, s. 300-301.

⁶³ Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, c. I-II, s. 118.

tulmuştur. Hâlbuki nefsânî hastalıklara tutulmuş zavallı tâlib, ateşler içinde yanmaktadır. Bu yüzden ona perhiz gereklidir. Peygamber Efendimiz buyurdu ki; “Ey cesur tâlib! Aklını başına al da matlûbiyet derecesine ulaşan erlerle inat ve iddiaya kalkışma.” Sende bir Nemrud var. Nefis Nemrud’unu altetmeden ateşe atılma, yanarsın. Atılmak istiyorsan önce İbrahim ol. Ne yüzme biliyorsun ne de denizcisin. Hissine uyup da kendini denize atma. Vahdet deryasının usta yüzücüsü, denizin dibinden inci çıkarır. Ziyanlardan bile faydalanmasını bilir. Kâmil insan, toprağı tutsa altın olur. Kâmil olmayan kişi altını da alsa bir yere götürse, altın onun elinde kül olur. Hakk’ın makbulü olan kâmil insanın eli, Allâh’ın eli mesabesinde. Kâmil olmayan kişinin eli şeytanın eli; devin elidir. Çünkü o, şeytanın tuzağına düşmüştür. Bilgisizlik, kâmil insanda olursa hüner kesilir. Fakat bilgi bile nâkıs bir kişide bilgisizlik olur. Hasta bir kişi neyi tutsa hastalık olur. Hâlbuki kâmil insanın küfrü bile din ve iman kesilir. Ey atlı ile yarışa girişen yaya, sen bu yarışta kazanamazsın. İyisi mi bu işten vazgeç!⁶⁴

e) *Dîvân-ı Kebîr*’de Ferîdüddin Attâr:

Mevlânâ üzerinde Ferîdüddin Attâr etkisini sadece *Mesnevî* aracılığıyla görmeyiz. Şiirlerinin bir araya getirildiği *Dîvân-ı Kebîr*’de de Mevlânâ, çeşitli beyitlerle Ferîdüddin Attâr hakkındaki düşüncelerini ve üzerindeki tesirini ifade etmiştir. Hatta Mevlânâ, Ferîdüddin Attâr’ın üzerindeki tesiri hakkında, en net *Dîvân*’da bilgi vermiştir.

Mesela, *Dîvân-ı Kebîr*’in I. cildindeki 371. Beyit olan “*Ona yüzünü döndüren can, Bâyezid’in huyuyla huylanır yahut yüzünü Senâyî’ye çevirir yahut da Attâr’a kokular verir*” beyiti ⁶⁵ Bâyezid-i Bistâmî-Hakîm Senâyî-Ferîdüddin Attâr zincirine dikkat çekmektedir ve Mevlânâ’nın beslendiği kaynakları haber vermektedir. IV. cildin 1686-1688. beyitleri de yine bu silsileye vurgu yapmakla birlikte, bu zincire Ebû Saîd Ebû’l-Hayr’ı da eklenerek zenginleştirilmiştir:

Ebû Saîd’in arayıp bulduğu kutluluğa karşı bu dünyanın kutlulukları bir hiçtir.

⁶⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, c. I-II, s. 118-119.

⁶⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, c. I, s. 44.

Bâyezid'in aktarıp elde ettiği bolluğa, bolluk verene karşı bu dünyanın bolluğu darlıktır.

Senâyî'nin anlattığı o ışığı, attârlar içinde Ferîd buldu da onunla eşsizliğe ve teklîğe erişti.⁶⁶

Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'de Ferîdüddin Attâr'ı, Hakîm Senâyî ile birlikte andığını görürüz. *Dîvân-ı Kebîr*'in V. cildi, 5152. ve VII. cildi 8760. beytinde birlikte zikrettiği Hakîm Senâyî ve Ferîdüddin Attâr arasında *Attâr âşıkta ama Senâyî padişahı, daha üstündü. Bense ne buyum, ne o; başımı-ayağımı kaybetmişim ben⁶⁷* beyiti ile kıyaslama yapan Mevlânâ, bu kıyaslamanın ardından, zihin dünyasını şekillendiren bu iki ismin karşısında kendi konumunu belirtir.

f) *Mecâlîs-i Seb'a*'da Ferîdüddin Attâr:

Mevlânâ, yedi vaazının Sultan Veled ya da Hüsâmeddin Çelebi tarafından bir araya getirildiği tahmin edilen *Mecâlîs-i Seb'a* eserinde⁶⁸ Ferîdüddin Attâr'ın şiirlerine yer vermiştir. Toplumun bozguna uğraması, değerlerin değersizleşmesi probleminin işlendiği ve çare olarak da Hz. Peygamber'in sünnetine sarılmayı tavsiye eden⁶⁹ “Birinci Meclis”te Hz. Mevlânâ Ferîdüddin Attâr'ın üç şiirine yer vermiştir.⁷⁰

⁶⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, c. IV, s. 180.

⁶⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, c. V, s. 390; c. VII, s. 658.

⁶⁸ Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 68.

⁶⁹ Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 68.

⁷⁰ *Mecâlîs-i Seb'a*'daki birinci şiir;

*Yüsufumun kokusu yayılınca / Bütün körlerin gözü açılır gider
Ey gönül! Denizden niçin ayrıldın? / Hiç denizden ayrı düşmek olur mu?
Bir balık ki denizden ayrı düşer / Ona tekrar kavuşmak için çirpür durur
Biri dersen ki: Gönül niçin çoşar / Aşk denizine karşı deli-divâne olur?
Sen ona de ki: deniz uğrundaki bir katre / Gözü hiçbir şeyi görmez, yerinde duramaz olur
Yine ona de ki: Güneşin karşısında bir zerre / Gözden kaybolur, görünmez olur
(Mevlânâ, *Mecâlîs-i Seb'a*, haz.: Dilaver Gürer, Rûmi Yayınları, Konya, 2010, s. 56)*

İkinci şiir;

*Gönül senin kemâlinde bir işaret bulunca / Can kavuşuverdi aşkına câmmin tâ içinde
Can senin konağım arayıp sorardı ya hani / Buluverdi onu mekânsızlık âleminin içinde
Bir can ki senin civârında yere kapanıp yüzüstü düşer / Senin kokunu alır da ebedî bir hayat erer
Âşıklarının feryatları çoşup köpürmeleri var ya hani / Ne varlık âleminde onlar ne de mekân âleminde*

*Canımız derdinle inlemeye koyuldu lâkin / Derman da sonsuz bir derde düştü senin yüzünden
Bir gönül ki eğer senin derdine düşerse / Elbet bulur dermâm o derdinin içinde
Canımız sana bir bakiverdi bir görürverdi de / Her aradığımı sende buldu, her istediğimi de*

Gerçek imana kavuşmanın yolunun ibâdet, gönülden bağlılık ve itâat ile Allâh'a yönelmek olacağı ifâde edilen⁷¹ "Üçüncü Meclis"te de Mevlânâ, Ferîdüddin Attâr'ın bir gazeline yer vermiştir.⁷²

Mecâlis-i Seb'a'da "İkinci Meclis"⁷³ ve "Beşinci Meclis"⁷⁴ Ferîdüddin Attâr'ın gazellerinden mühlhem beyitlere rastlanmaktadır.

(Mevlânâ, *Mecâlis*, s. 61-62)

Üçüncü şiir;

Dil ü candan nihansın gerçi, hepsi bi-haber Sen'den / Cihân zâtınla dolmuş iken cihân da bi-haber Sen'den

Nasıl bulsun Sen'i cân u gönül Sen'den ibâretken / Gönüldesin candasın ammâ can da bi-haber Sen'den

Hayâlin dilde nakşı varsa da bilmez hayâl zâtım / Lisânımda gerçi nâmın, lisân da bi-haber Sen'den

Bütüin mahlûkat senin nâm ü nişânın gerçi bilmekte / Fakat gördüm ki ben nâm ü nişân da bi-haber Sen'den

İlâhî! Künh-i zâtın bilmeye sa'y eyleyen zümre / Yuvarlandı yakîn ile gümân da bi-haber Sen'den

Cihân durdukça şerh etsem Sen'i mümkün değil zîrâ / Sen'i izâh u şerh âciz, beyân da bi-haber Sen'den

Sinek Cibril kanadından nasıl bahseyley Allâh'ın / Seni tarif eden ehl-i cihân da bi-haber Sen'den

(Mevlânâ, *Mecâlis*, s. 88).

⁷¹ Arpağuş, *Mevlânâ ve İslâm*, s. 68.

⁷² Söz konusu gazel şöyledir:

Sözü her söz söyleyenin aklına uygun söyleyebilseydim / Şüphesiz ki gerekirdi halka daha az söz söylemekliğim

Nerde o kişi ki anlayıversin sözleri, esrârı duyıversin de / Elbet ona daha fazla hikâye anlattım ben de

Nerde o kişi ki akıl adınım vehimden ileri atsin da / Ona sözler söyleyeyim ben arştan bile daha a'lâ

Nerde o kişi ki gönlinü arş, göğsünü kürsü yapısın / O âlem-i sağîrin nişanından benden haber alsın

Yok mu geçen zulmetin diplerini, dehlizlerini bir adım / Ona aydınlık denizin nûr-i feyzinden söz açayım

Yok mu anlayan biri ilim deryasının cevherinden / Yedi incinin dört cevherin sırrını dinlesin benden

Yemen'den koku alan burnun sahibini nereden bulayım / Ona Tibet'teki anber ağacından misk kokusu sumayım

Bu cehennemden kurtulmak isteyen yok mu bir er? / Ben ona yüz çeşit yol göstereyim birer birer

Eğer Attâr'ın gönlü şu toprağa bağlanıp kalmasaydı / Şürini yedi yıldızdan da yüksek tutar daha a'lâ söylerdi

(Mevlânâ, *Mecâlis*, s. 150-151).

⁷³ İkinci Meclis'teki;

Âlemden maksat Âdem/insan oldu

Âdem'den maksat da "o ân" oldu

beyiti, Ferîdüddin Attâr'ın "Bir ândır ki, o anda Âdem, hakikatten gelmiştir" beyiti ile benzerlik göstermektedir.

(Mevlânâ, *Mecâlis*, s. 114)

Ayrıca İkinci Meclis'te;

O gece yolcuları ki tenhâ sefer eylerler

Sultanların tâcına bile hakaretle nazar eylerler

Beyitinin ilk mısraı, Ferîdüddin Attâr'ın "Bizler ki, gönül Kâbe'sinin sahrâsında gece yolcularıyız" beyiti ile benzerlik göstermektedir. (Mevlânâ, *Mecâlis*, s. 119).

⁷⁴ Beşinci Meclis'te yer alan;

Sonuç

Mevlânâ'nın zihin yapısının şekillenmesinde ve eserlerinde Ferîdüddin Attâr'ın etkisini tespit etmeyi hedeflediğimiz bu çalışmada elde ettiğimiz sonuçlar, bize bu iki isim arasındaki irtibatı gözler önüne sermektedir.

Mevlânâ'nın çocuk yaşlarda iken tecrübe ettiği göç yolculuğunun ilk duraklarından olan Nişabur'da Ferîdüddin Attâr ile karşılaşmış olması ve Ferîdüddin Attâr'ın Mevlânâ'ya *Esrârname* isimli eserini hediye etmesi, iki isim arasındaki ilk intibâ bağlamında önem arz etmektedir. Ayrıca, Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled'in entelektüel kişiliği ve sosyal statüsü sebebiyle, Mevlânâ'nın erken yaşlarda muhâtabı olan isimlerin seçkinliğine dikkat çekmek yerinde olacaktır.

Mevlânâ'nın eserlerinde övgü ile bahsettiği, kendisini besleyen kaynaklar olarak zikrettiği, şiir ve fikirlerine yer verdiği Ferîdüddin Attâr ve Ferîdüddin Attâr'ın da beslendiği isim olarak Hakîm Senâyî'yi de bu zincire dâhil ettiğimizde, karşımıza Hakîm Senâyî-Ferîdüddin Attâr-Mevlânâ silsilesinin çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Esasen Mevlânâ'nın bilhassa *Mesnevi*'yi kaleme alırken en temel hareket noktalarından biri, talebelerinin Hakîm Senâyî ve Ferîdüddin Attâr'ın eserlerinin tarz ve üslûbunda bir eser talep etmeleridir.

Mevlânâ'nın eserlerini incelediğimizde, *Mesnevi* ve *Mecâlis-i Seb'a*'da Ferîdüddin Attâr'dan büyük ölçüde istifâde ettiğini görmekteyiz. *Mesnevi*'deki 6 hikâyenin 3'ü *Îlâhînâme*'de; 1'i *Esrârname*'de; 1'i *Mantuku't-Tayr*'da; 1'i *Musîbetnâme*'de yer almaktadır. Bununla birlikte, *Îlâhînâme*'de yer alan 3 hikâyeye, *Mesnevi*'de yer alan 4 hikâyeye ilhâm kaynağı olmuş, metaforik ya da olay örgüsündeki benzerlikler ile dikkat çekmektedir. Ayrıca, Ferîdüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ* eserindeki bir menkıbenin, farklı bir sûfi ismi ile *Mesnevi*'de yer alma-

*Hani "âşıklık nedir?" diye sormuştun biri benden
Dedim ki; Bilemezsin onu tâ ki bana benzemeden
beyiti de Ferîdüddin Attâr'da;
Bana "âşıklık nedir?" diye soruyorsun
Dedim ki; Bilemezsin onu tâ ki bana benzemeden
şeklinde geçmektedir. (Mevlânâ, Mecâlis, s. 190).*

sı, diğer bir menkıbenin de bir hikâyenin olay örgüsünü teşkil etmesi Attâr'ın Mevlânâ'nın beslendiği kaynaklardan biri olduğuna işaret etmektedir.

Mevlânâ'nın sohbetlerinden oluşan *Mecâlis-i Seb'a*'da Ferîdüddin Attâr'a ait 4 şiir yer almaktadır. Bununla birlikte, *Mecâlis-i Seb'a*'da yer alan 2 şiirin Ferîdüddin Attâr'ın mısralarıyla benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr* isimli eseri ise, Mevlânâ'nın Ferîdüddin Attâr hakkında fikirlerini en net ortaya koyduğu eseridir diyebiliriz. Nitekim burada yer alan şiirlerde rastladığımız beyitlerde, Mevlânâ, hayatında Ferîdüddin Attâr'ın yerine ve önemine dikkat çekmekte ve kendisini onun talebesi olarak gördüğünü ifade etmektedir.

Sadece Mevlânâ'nın kendi eserlerinde değil, Mevlânâ'yı anlatan eserlerde de, Mevlânâ'nın Ferîdüddin Attâr'a olan bağlılığını görmek mümkündür. Bilhassa *Menâkıbu'l-Ârifin*, Mevlânâ'nın Ferîdüddin Attâr'a olan muhabbetine ayna tutmaktadır.

Bununla birlikte iki isim arasındaki üslup farklılığına da değinmek gerekmektedir. Nitekim Ferîdüddin Attâr'ın eserlerinde hikâyeler daha kısadır ve hikâyeler arası geçiş yer almamaktadır. Ayrıca Ferîdüddin Attâr'ın eserlerinde dinî konulara değinilmemektedir. Oysa Mevlânâ'nın eserlerinde ise, hikâyeden hikâyeye geçişe, hikâyelerin nasihatler ile bölünmesine rastlamaktayız. Ayrıca Mevlânâ'nın eserlerinde dinî konular ile ilgili yorumlara ve hükümlere rastlanmaktadır. Bu farklılık da Mevlânâ'nın Ferîdüddin Attâr'ı kaynak almakla birlikte, ondan aldığı malzemeyi kendi üslubu ile şekillendirmesine işaret etmektedir diyebiliriz.

Netice olarak şunu söylemek mümkündür ki, Mevlânâ çocukluk yıllarında karşılaşmış olduğu bir isim olan Ferîdüddin Attâr ile olan bağını koparmamış, onun ve ondan önce ilâhî aşk ve vahdet-i vücûd düşüncesini geliştiren ve farklı bir üslup ile dillendiren Hakîm Senâyî ve Ferîdüddin Attâr'ın izinden giderek, eserlerinde onların fikirlerine yer vererek, almış olduğu bu malzemeyi kendi bakış açısı ile yorumlayarak bu düşüncenin en olgun ve kapsamlı hâle bürünmesini sağlamıştır.

Kaynakça

- Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, haz.: Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı-*vd.*, Kitabevi, İstanbul, 2006, (muhtelif ciltler).
- Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn - Âirflerin Menkıbeleri*, çev.: Tahsin Yazıcı, Kabcacı Yayinevi, İstanbul, 2006.
- Ahmet Yaşar Ocak, "Tasavvuf Akımları ve Mevlânâ", *Türk Süfliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, çev.: Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.
- Bedüzzaman Fîruzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, çev.: F. Nafiz Uzluk, MEB, İstanbul, 1997.
- Celalettin Çelik, "Mevlânâ'nın Fikirlerinin Türklerin Dinî Hayatına Etkileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 12, 2002, s. 21-38.
- Divân-ı Sultan Veled*, haz: Feridun Nâfiz Uzluk, İstanbul, 1358.
- Feridun Nâfiz Uzluk'a Gönderilen Mevlevî Mektupları, haz.: Yakup Şafak-Yusuf Öz, Tekin kitabevi, Konya, 2007.
- Ferîdüddin Attâr, *Esrârname*, haz.: Mehmet Kanar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- , *İlâhînâme*, haz: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, 1988.
- , *Mantuku't-Tayr*, haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yayınları, c. I-II, İstanbul, 1990.
- Gönül Ayan, "Attâr, Esrârname'si ve Mevlânâ", *Selçuk Üniversitesi II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi Tebliğler Kitabı*, Konya, 1990, s. 195-200.
- Mehmet Necmeddin Bardakçı, "Mevlânâ'nın Tasavvufi Düşüncesinin Kaynakları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 8, sayı: 19, s. 55-77.
- Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, haz: Abdülbâki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1992, (muhtelif ciltler).
- , *Mecâlis-i Seb'a*, haz: Dilaver Güner, Rûmi Yayınları, Konya, 2010.
- , *Mesnevî*, haz.: Veled Çelebi İzbudak, MEB Yayınları, İstanbul, 1992.
- , *Mesnevî*, haz.: Şefik Can, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2001.
- , *Rubâiler*, haz.: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, 1982.

- Mustafa Aşkar, “Ferîdüddin Attâr’ın Tasavvuf Anlayışı”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bişkek, 2012, sayı: 13-14, s. 5-10.
- Nazif Şahinoğlu, “Ferîdüddin Attâr”, *DİA*, c. IV, s. 95-98.
- Osman Nuri Küçük, “Mevlânâ’nın Üslup, Tasavvufî Fikir ve Meşrep Kaynaklarından Senâî”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi-Mevlânâ Özel Sayısı*, Ankara, 2005, sayı: XIV, s. 455-472.
- , *Fihî Mâ-Fih Ekseninde Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri*, Rûmî Yayınları, İstanbul, 2006.
- Reza Arasteh, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin Kişilik Çözümlemesi: Aşta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, haz.: Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir, Kitâbiyat, Ankara, 2000
- Sâfi Arpağuş, *Mevlânâ ve İslâm*, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Sahîh Ahmed Dede, *Mecmûatü’t-Tevârîhi’l-Mevleviyye*, haz.: Cem Zorlu, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Saime İnal Savi, “Senâî”, *DİA*, c. XXXVI, s. 502-503.
- Sipehsâlâr Mecmüddin Ferîdun, *Risâle-i Sipehsâlâr-Hz. Mevlânâ’nın Menkıbeleri*, çev: Ahmed Avni Konuk, Rumi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Sultan Veled, *İbtidânâme*, haz: Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Süleyman Uludağ, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, haz: Süleyman Uludağ, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Şefik Can, *Mevlânâ (Hayatı-Fikirleri-Eserleri)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.